

Elżbieta Pałka-Szyszlak

Stosunki wyznaniowe w Czechach i na Słowacji w perspektywie porównawczej

SŁOWA KLUCZOWE:

*relacje państwo–Kościół w Czechach i na Słowacji,
chrześcijaństwo a polityka, chrześcijaństwo a społeczeństwo,
partie chrześcijańsko-demokratyczne, sekularyzacja*

Mimo że ziemie czeskie i słowackie przez większość ubiegłego stulecia pozostawały we wspólnym organizmie państwowym to nie nastąpił proces wytworzenia jednego społeczeństwa czechosłowackiego. Różnice między Czechami i Słowakami najogólniej można określić jako kulturowe, a do najważniejszych spośród nich należało zupełnie odmienne podejście do kwestii religijnych, co znalazło odzwierciedlenie w kształtowaniu się stosunków wyznaniowych w powstałych 1 stycznia 1993 roku Republice Czeskiej i Republice Słowackiej. Analizie ich najważniejszych aspektów poświęcony jest niniejszy artykuł.

Odmierna struktura wyznaniowa Czech i Słowacji, w tym stosunek ich mieszkańców do kwestii religijnych, mają swe źródło przede wszystkim w historii tych krajów oraz w czynniku społeczno – ekonomicznym. Począwszy od XV wieku następowały na ziemiach czeskich istotne zmiany w religijności społeczeństwa, które najpierw przyniosły triumf reformacji, a potem narzuconej przez Wiedeń rekatolizacji. Hierarchia Kościoła rzymskokatolickiego ściśle współpracowała z Habsburgami i niechętnie patrzyła na narodowe aspiracje Czechów demonstrowane w czasie I wojny światowej, a czołowi przedstawiciele czeskiego odrodzenia i politycy czescy w XIX i na początku XX stulecia lansowali tezę o obcej naturze katolicyzmu i naturalnych związkach między protestantyzmem a czeskim charakterem narodowym. Powyższe zjawiska nie

sprzyjały ugruntowaniu pozycji Kościoła katolickiego w społeczeństwie, zaś skutkiem dynamicznych zmian, będących efektem szybkiej industrializacji i urbanizacji ziem czeskich, był spadek religijności Czechów. W międzywojennej Czechosłowacji nastąpiło pogłębienie tych procesów, w rezultacie czego już wówczas Czechów cechował antykatolicyzm i indyferentyzm religijny oraz stosunkowo duży – jak na ówczesne warunki – sięgający 7–8% odsetek bezwyznaniowców w społeczeństwie¹.

Na Słowacji również silne wpływy zdobyła reformacja, jednak katolicyzm zachował tu mocną pozycję w społeczeństwie, czemu sprzyjał niższy w porównaniu z ziemiami czeskimi stopień rozwoju gospodarczego, służący utrzymaniu więzi społecznych tradycyjnego typu oraz fakt, że praktycznie jedną z niewielu szans na awans społeczny i zdobycie wykształcenia bez ulegania madziaryzacji był wybór stanu duchownego. Widoczny wśród Słowaków pozytywny stosunek do religii i instytucji religijnych ugruntowała rola, jaką Kościoły rzymskokatolicki i luterański odegrały w słowackim odrodzeniu narodowym oraz w procesie kształtowania się tożsamości etnicznej Słowaków, jak również pełnienie przez nie funkcji stabilizującej, ważnej w sytuacji wielkich zmian społecznych, gospodarczych i politycznych, których doświadczała międzywojenna Słowacja. Powyższe czynniki zadecydowały o wytworzeniu się silnych więzi między społeczeństwem a Kościołami i dominacji w populacji osób wierzących². Charakteryzujące się odmienną strukturą wyznaniową ziemie czeskie i słowackie dostały się po wojnie w orbitę wpływów Związku Radzieckiego i boleśnie odczuły skutki polityki wyznaniowej realizowanej przez Komunistyczną Partię Czechosłowacji, którą cechowało przede wszystkim: dążenie do przejścia pełnej kontroli nad działalnością Kościołów i związków wyznaniowych, prześladowania i represje wymierzone w te instytucje, prowadzenie „wojny ideologicznej” przeciw religii i wspólnotom konfesyjnym oraz marginalizowanie roli Kościołów i związków wyznaniowych w społeczeństwie poprzez ograniczenie ich aktywności³. Rezultatem tych działań były ogromne spustoszenia w życiu duchowym i spadek religijności obywateli.

¹ J. Mišovič, *Víra v dějinách země koruny české*, Praha 2001, s. 79–83.

² Zob. szerzej: E. Pałka, *Proces kształtowania tożsamości narodowej Słowaków*, [w:] G. Tokarz (red.), *Europa narodów*, Wrocław 2008, s. 7–24.

³ O stosunkach wyznaniowych w Czechach i Słowacji do 1948 roku oraz celach i metodach polityki wyznaniowej realizowanej przez Komunistyczną Partię Czechosłowacji zob. szerzej: Taž, *Sytuacja Kościołów i związków wyznaniowych w Czechach i na Słowacji po 1989 roku. Podobieństwa i różnice*, „Przegląd Zachodni” 2010, nr 1, s. 141–150.

Ich skutkiem było także pogłębienie istniejących już na tej płaszczyźnie różnic między Czechami a Słowakami, a proces ten nie uległ zahamowaniu w powstałych po rozpadzie Czechosłowacji niezależnych państwach – Republice Czeskiej i Republice Słowackiej. Wprawdzie Kościół katolicki jest największą z działających wspólnot wyznaniowych, dysponując najliczniejszą rzeszą wiernych, jednak ich liczba oraz wpływy, jakie posiada, przedstawiają się już zgoła odmiennie, wpisując się w ogólne trendy charakterystyczne dla religijności naszych południowych sąsiadów. Czesi należą do najbardziej zlaicyzowanych narodów Europy, co potwierdzają m.in. powszechne spisy ludności. I tak w czasie spisu z 1991 roku 40% respondentów zadeklarowało się jako bezwyznaniowcy, a 44% jako wierzący, natomiast w 2001 roku już odpowiednio 59% i 32%. Jak już wspomniano, największą grupę spośród tych ostatnich stanowili wierni Kościoła rzymskokatolickiego (Církev římskokatolická), do którego przynależność zadeklarowało 26,8% populacji, stanowiąc ponad 80% wierzących, stosunkowo liczną grupę wyznawców mają również Czeskobraterski Kościół Ewangelicki (Českobratrská církev evangelická – ČCE), obejmujący 1,1% populacji i Czechosłowacki Kościół Husycki (Církev Československá husitská – CČH), do którego przynależność w 2001 r. zadeklarowało 1% obywateli. Należy przy tym zaznaczyć, że liczba członków tych największych Kościołów wykazuje wyraźną tendencję spadkową. Warto także zwrócić uwagę na terytorialne dysproporcje w religijności społeczeństwa. Północne i zachodnie województwa Czech należą do obszarów o największym odsetku bezwyznaniowców w strukturze mieszkańców, sięgającym nawet 70%, z kolei na Morawach, a więc na południu kraju, wierzący stanowią około 40–50% mieszkańców⁴.

Wyniki uzyskane podczas spisów ludności znalazły potwierdzenie w badaniach realizowanych w ramach międzynarodowego projektu badawczego International Social Survey Programme (ISSP). W 1998 r. ponad połowa – 54% – dorosłych Czechów deklarowała przynależność do jakiegokolwiek wyznania, zaś 43,7% bezwyznaniowość, dziesięć lat później wierzący stanowili już jedynie 34% dorosłej populacji, zaś bezwyznaniowcy 63,3%⁵. O postępującej laicyzacji i obojętności mieszkańców Czech wobec religii świadczą również inne dane. Podczas cytowanych już badań ISSP

⁴ Taž, *Polityka wyznaniowa Republiki Czeskiej*, [w:] B.J. Albin, W. Baluk (red.), *Europa Środkowa – dekada transformacji. Republika Czeska*, Wrocław 2005, s. 207–210. W 2011 roku przeprowadzony został kolejny spis powszechny, jednak jego wyniki nie są jeszcze znane.

⁵ O. Nešporová, *Smrt jako konec, nebo začátek? O (ne) věře v posmrtný život*, „Lidé města/Urban people”, 2009 (11), č. 3, s. 470.

jedynie 10% Czechów zadeklarowało uczestnictwo w nabożeństwie przynajmniej raz w miesiącu, zaś 50–60% stwierdziło, że nigdy tego nie czyni, przy czym pierwsza kategoria obejmowała przede wszystkim respondentów w wieku powyżej 60 lat, zaś druga w wieku 18–30 lat. Spada liczba osób przystępujących do sakramentów, w tym do sakramentu chrztu. Dane uzyskane podczas projektu *Detradycjonalizacja i indywidualizacja religii (Detradicionalizace a individualizace náboženství – DIN)* zrealizowanego przez Instytut Socjologiczny Akademii Nauk Republiki Czeskiej w 2006 roku ukazały, że takie osoby stanowią 58% populacji, przy czym wśród osób powyżej 60 roku życia było to 89%, zaś wśród respondentów do 30 lat zaledwie 28%. Biorąc pod uwagę te dane oraz fakt, że tylko 40% interlokutorów potwierdziło, iż ich dzieci zostały ochrzczone⁶, można przypuszczać, że w najbliższych latach odsetek osób, które przystąpią do tego fundamentalnego i jednego z dwóch powszechnych w chrześcijaństwie sakramentów ulegnie dalszemu zmniejszeniu się. Kwestie religijne znajdują się na końcu hierarchii wartości ważnych dla Czechów, daleko za rodziną, pracą, przyjaciółmi, czasem wolnym, zaangażowaniem społecznym, pieniędzmi, czy nawet hobby⁷. Niewielką wagę przywiązuje się do wiary religijnej w procesie wychowania dzieci⁸. Społeczeństwo czeskie charakteryzuje również brak zaufania w stosunku do Kościołów i związków wyznaniowych. W sondażu przeprowadzonym przez Centrum Badań Opinii Publicznej CVVM w 2007 roku 55% obywateli wyraziło nieufność wobec Kościołów, a zaledwie 28% stwierdziło, że im ufa⁹.

Nieznaczną popularność wśród Czechów religii i instytucji religijnych nie świadczy o ich braku zainteresowania kwestiami transcendentalnymi. Sporą popularnością cieszą się wśród nich literatura ezoteryczna, astrologia itp. Podczas badań zrealizowanych w ramach wspomnianego już projektu DIN w 2006 roku zdecydowana większość respondentów zadeklarowała wiarę w istnienie „siły nadprzyrodzonej”, w tym także pod

⁶ D. Hamplová, *Religiozita dospělých v České republice na počátku 21. Století*, [w:] D. Lužný, Z.R. Nešpor a kol., *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*, Praha 2008, s. 22–23.

⁷ Zob. szerzej J. Červenka, *Hodnotové orientace v naší společnosti*, „Naše společnost” 2005, č. 2, http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100044s_cervenka-hodnoty.pdf, 20.02.2010; P. Pabian, *Sekularisace: historie, současnost, hodnocení*, [w:] M. Kitta (red.), *Český ateismus: příčiny, klady, záporny*, Benešov 2006, s. 16–17.

⁸ P. Pabian, *Sekularisace: historie...*, s. 18.

⁹ *Mezinárodní zpráva o svobodě náboženství za rok 2009*, 26. října 2009, Česká republika, Úřad pro demokracii, lidská práva a pracovní záležitosti, Ministerstvo zahraničních věcí USA, <http://www.state.gov/documents/organization/134428.pdf>, 21.05.2011.

postacią Boga, a jedynie 15% z całą pewnością wykluczyło taką możliwość¹⁰. Znaczny odsetek Czechów wierzy w życie po śmierci. W badaniach ISSP w 1999 roku taką wiarę zadeklarowało niemal 41% populacji, a w 2008 roku nieco ponad 25%. Co ciekawe, przynależność do któregoś z trzech największych Kościołów nie była równoznaczna z żywieniem tego typu przekonania, podobnie jak wśród osób zakładających, iż śmierć nie oznacza definitywnego końca ludzkiej wędrówki można spotkać sporą grupę osób deklarujących się jako niewierzący (patrz tabela 1). Tego typu zależność, a właściwie jej brak potwierdzają także inne badania¹¹.

Tabela 1. Wiara w życie po śmierci i jego formy wśród wiernych największych Kościołów w Republice Czeskiej i osób bez wyznania (w %)

Wiara w:	Wyznanie				Ogółem
	Rzymsko-katolickie	Czeskobraterskie ewangelickie	Czechosłowackie husyckie	Żadne	
Życie po śmierci (w 1999 r.)	54,5	56,7	39,4	25,6	40,7
Życie po śmierci (w 2008 r.)	53,0	58,1	37,5	9,7	25,4
Niebo	50,3	65,9	33,3	5,3	21,9
Piekło	39,9	48,8	40,0	3,0	17,1
Reinkarnację	26,1	34,9	20,0	8,1	14,6
Nadprzyrodzone działania zmarłych	29,7	40,0	37,5	9,7	17,4

* jeśli nie podano inaczej chodzi o dane z 2008 r.

Źródło: O. Nešporová, *Smrt jako konec, nebo začátek? O (ne) víře v posmrtný život*, „Lidé města/Urban people” 2009 (11), č. 3, s. 474.

W przeciwieństwie do Republiki Czeskiej, Słowacja należy do państw o wysokim udziale osób wierzących w strukturze ludności. Podczas spisu powszechnego z 1991 roku przynależność do Kościoła czy związku wyznaniowego zadeklarowało 72,8% obywateli, zaś stan bez wyznania 9,8%, podczas przeprowadzonego w dziesięć lat później odpowiednio 84% i 13%. W ciągu tych 10 lat nastąpił wzrost liczby członków największych Kościołów i związków wyznaniowych. Podobnie jak w Czechach, w strukturze wyznaniowej dominują rzymscy katolicy stanowiący 69%

¹⁰ D. Hamplová, *Religiozita...*, s. 24.

¹¹ Zobacz szerzej O. Nešporová, *Smrt jako konec...*, s. 475–480.

mieszkańców, jednak w odróżnieniu od zachodniego sąsiada na Słowacji istnieje spora, obejmująca 4% populacji, grupa wiernych Kościoła grekokatolickiego. Około 9% obywateli należy do tradycyjnych Kościołów protestanckich – niemal 7% do Ewangelickiego Kościoła Augsburskiego Wyznania, a 2% do Reformowanego Kościoła Chrześcijańskiego¹². Dominację osób deklarujących przynależność do Kościoła czy związku wyznaniowego wśród mieszkańców Słowacji potwierdzają wyniki badania European Values Study przeprowadzonego w latach 1991, 1999 i 2008, podczas których jako takie określiło się odpowiednio 71,6%, 76,9% i 75,3%. Równocześnie jednak notowany jest wzrost odsetka bezwyznaniowców. W 2008 roku za takich uważało się 24% Słowaków. Zgodnie z przytoczonymi badaniami liczba osób deklarujących przynależność do Kościoła czy związku wyznaniowego jest bardzo zbliżona do liczby osób deklarujących wiarę w Boga – w 2008 roku było to 75%, a istnieniu Boga zaprzeczyło wówczas 17% respondentów. Ponad połowa interlokutorów wyraziła wówczas wiarę w życie po śmierci, czwarta część zaś uczestnictwo przynajmniej raz w tygodniu w nabożeństwie. Tyle samo uważa religię za ważny element swego życia¹³. Podobnie jak w przypadku Czech, również na Słowacji istnieją dysproporcje w religijności mieszkańców poszczególnych części kraju, choć nie są tak drastyczne. Największy odsetek wierzących w strukturze mieszkańców notowany jest na wschodzie kraju, najniższy w dużych miastach, przede wszystkim na południu i w środkowej Słowacji¹⁴. Stosunek Słowaków do instytucji religijnych można określić jako pozytywny i jest to tendencja, którą obserwuje się od wielu lat. Kościoły i związki wyznaniowe postrzegane są jako podmioty, które nie tylko mogą zabierać głos w kwestiach ważnych społecznie, ale są w stanie zaproponować rozwiązanie aktualnych problemów¹⁵, ponadto należą do instytucji, do których zaufanie ma ponad połowa mieszkańców Słowacji¹⁶. Warto jednak pamiętać, że coraz bardziej widoczny jest także

¹² R. Geffert, *Ideologie ako súčasť politického života na Slovensku*, „Slovenská politologická revue” 2006, č. 1, s. 8, <http://www.ucm.sk/revue/2006/1/geffert.pdf>, 13.04.2011.

¹³ Tyle samo nie czyni tego nigdy. *Naše/európske hodnoty 1991 – 1999 – 2008. European Values Study. Podklady k tlačovej besede Sociologického ústavu SAV k zisteniam výskumu európskych hodnôt EVS 2008 na Slovensku*, http://www.sociologia.sav.sk/cms/uploaded/1180_attach_evs_2008_podklady.doc, 18.05.2011.

¹⁴ M. Moravčíková, M. Cipár, *Religiozita na Slovensku. Demografická štúdia*, <http://www.duch.sk>, 12.09.2010.

¹⁵ J. Bunčák, *Religiozita na Slovensku v európskom rámci*, „Sociológia” 2001, č. 1 (33), s. 51–53.

¹⁶ M. Kollár, *Cirkvi*, [w:] M. Kollár, G. Mesežnikov, M. Bútorá (red.), *Slovensko 2006. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Bratislava 2007, s. 60.

wśród Słowaków postęp procesu laicyzacji oraz prywatyzacji religii, choć kraj ten nadal należy do grupy państw, obok Chorwacji, Polski czy Rumunii, w którym zachowany został wysoki poziom pozytywnego stosunku do religii i jest to tendencja utrzymująca się od długiego czasu¹⁷.

Wspólnym dla Czech i Słowacji rozwiązaniem dotyczącym sytuacji Kościołów i związków wyznaniowych jest pozostawienie kwestii związanych z ich działalnością w gestii ministerstw kultury w ramach, których istnieją wydziały specjalizujące się w tych zagadnieniach. Mają one podobny zasięg kompetencji, do których należy m.in.: opracowywanie projektów przepisów prawnych regulujących sytuację Kościołów i związków wyznaniowych; prowadzenie ich rejestracji; administrowanie środkami finansowymi przeznaczonymi dla Kościołów i związków wyznaniowych; rozpatrywanie i zatwierdzanie budżetów Kościołów i związków wyznaniowych; wypracowywanie materiałów analitycznych i informacyjnych¹⁸.

W ustawodawstwie obu krajów gwarancje wolności religijnych zawarte są przede wszystkim w ustawach konstytucyjnych, w przypadku Czech w *Karcie podstawowych praw i wolności*, która stała się częścią porządku konstytucyjnego państwa oraz ustawach szczegółowych poświęconych położeniu Kościołów i związków wyznaniowych.

W przyjętej w 1991 roku *Karcie podstawowych praw i wolności* (*Listina základních práv a svobod*) wskazuje się na neutralność światopoglądową i konfesyjną państwa, które „opiera się na zasadach demokratycznych i nie może być skrepowane ani wyłączną ideologią ani wyznaniem religijnym” (art. 2, ust. 1), wprowadzono również, w artykule 3 ust. 1, zakaz dyskryminacji w gwarancjach podstawowych praw i wolności. Do takich zaliczono wolność poglądów, sumienia i wyznania, prawo do zmiany wyznania lub wiary, lub do niewyznawania żadnej religii (art. 15, ust. 1). Ustawodawca zabronił zmuszania do wykonywania służby wojskowej w sytuacji, kiedy jest to niezgodne z sumieniem lub wyznaniem religijnym (ust. 3) oraz zagwarantował prawo do swobodnego uzewnętrzniania swojej religii lub wiary, nie tylko indywidualnie i prywatnie, ale również grupowo i publicznie, poprzez modlitwy, nauczanie, uczestniczenie w praktykach religijnych i obrzędach (art. 16, ust. 1). Kościoły i związki wyznaniowe zyskały gwarancje prawa do zarządzania własnymi sprawami, przede wszystkim poprzez powoływanie swoich organów, duchownych

¹⁷ R. Geffert, *Ideologie ako...*, s. 10.

¹⁸ Činnost odboru, <http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=375>, 12.04.2011; Působnost MK SR v oblasti církví a náboženských spoločenstí, <http://www.culture.sk/index>, 12.04.2011.

oraz tworzenie instytucji kościelnych, w tym zakonnych niezawisłych od organów państwowych (art. 16, ust. 2)¹⁹.

Karta podstawowych praw i wolności stała się inspiracją dla rozwiązań przyjętych w słowackiej ustawie zasadniczej z 1992 roku. Republikę Słowacką określono w Konstytucji jako państwo neutralne światopoglądowo, nie związane z żadną ideologią ani religią (art. 1, ust. 1), a wolnościom religijnym poświęcono przede wszystkim art. 24, w którym gwarantuje się wolność wyznania i prawo do nie wyznawania religii (ust. 1) oraz prawo do „publicznego wyznawania religii i wiary” (ust. 2). Kościoły i związki wyznaniowe otrzymały prawo do samodzielnego i niezależnego zarządzania swymi sprawami i powoływania swoich organów i duchownych, jak również prawo do nauczania religii (ust. 3)²⁰. W art. 12, ust. 2 wprowadzono natomiast zakaz dyskryminacji, tak negatywnej, jak i pozytywnej ze względu na wiarę i religię (art. 12, ust. 2)²¹.

Dość długo w porządku prawnym Czech i Słowacji obowiązywała ta sama, przyjęta jeszcze w okresie istnienia państwa czechosłowackiego, ustawa regulująca sytuację wspólnot wyznaniowych – *ustawa nr 308/ 1991 z 4 lipca 1991 roku o wolności religijnej oraz położeniu Kościołów i związków wyznaniowych*. Na Słowacji w znowelizowanej (w roku 2000 i 2007 roku) formie obowiązuje ona nadal. Zgodnie z jej przepisami, Kościoły i związki wyznaniowe, które zdefiniowano jako *dobrowolne zrzeszenie się osób tej samej wiary religijnej w organizację mającą własną strukturę, organy, przepisy wewnętrzne i obrzędy*” (§ 4, ust. 1), są równorzędne wobec prawa (§ 4, ust. 2) i państwo może z nimi zawierać umowy o wzajemnej współpracy (§ 4, ust. 5). Mają ponadto prawo m.in. do stowarzyszania się, tworzenia wspólnot, zakonów i innych towarzystw (§ 4, ust. 3), do zarządzania swymi sprawami (§ 5, ust. 2), i w celu realizacji swej misji m.in. do swobodnego określania swej nauki religijnej i obrzędów, nauczania religii, kształcenia pracowników duchownych i świeckich we własnych placówkach edukacyjnych, tworzenia i prowadzenia instytucji celowych, posiadania majątku ruchomego i nieruchomego, prowadzenia działalności wydawniczej, zakładów działających w obszarze służby zdrowia i opieki społecznej, utrzymywania stosunków z Kościołami i związkami wyznaniowymi z zagranicy (§ 6, ust. 1). Księży otrzymali możliwość prowadzenia swej posługi w domach dziecka, więzieniach, jednostkach woj-

¹⁹ *Karta podstawowych praw i wolności*, [w:] *Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 roku*, tłumaczenie i wstęp Maria Kruk, Warszawa 2000, s. 68–73.

²⁰ *Konstytucja Republiki Słowackiej*, tłumaczenie i wstęp K. Skotnicki, Warszawa 2003, s. 49–50.

²¹ Tamże, s. 42–45.

skowych, szpitalach, domach opieki społecznej itp. (§ 9, ust. 1). Ustawa gwarantuje każdemu prawo do swobodnego wyznawania swej religii lub wiary, nie tylko samodzielnie i prywatnie, lecz również wspólnie z innymi i publicznie, poprzez uczestnictwo w nabożeństwach, nauczanie, udział w czynnościach religijnych i zachowanie obrzędów, prawo do zmiany wyznania lub pozostawiania w stanie bez wyznania (§ 1, ust. 1) i do szerzenia wiary religijnej (§ 1, ust. 2). Zabroniono zmuszania do wyznawania jakiegokolwiek religii lub do pozostawiania bez wyznania (§ 1, ust. 3) Aby dany Kościół czy związek wyznaniowy mógł zostać zarejestrowany konieczne są podpisy minimum 20 tys. osób, deklarujących przynależność do niego, przy czym nowelizacja ustawy z 2007 roku wprowadza również wymóg deklaracji ze strony tych osób, iż poznają „podstawowe prawdy wiary i naukę” danej wspólnoty religijnej (§ 12)²². Najważniejszym celem nowelizacji była ochrona przed rejestracją Kościołów i związków wyznaniowych przenikających na Słowację z zagranicy²³, których wpływy i działalność mogą być niebezpieczne.

W Republice Czeskiej zdecydowano się na wprowadzenie zmian w prawodawstwie wyznaniowym i kwestie te reguluje obecnie *ustawa z 27 listopada 2001 roku o wolności religijnej oraz położeniu Kościołów i związków wyznaniowych i o zmianie niektórych przepisów nr 3/2002 (ustawa o Kościołach i związkach wyznaniowych)* zawierająca katalog podstawowych praw w przedmiocie wolności wyznania oraz zakaz dyskryminacji ze względów religijnych. Kościół lub związek wyznaniowy zdefiniowano w niej jako „dobrowolne stowarzyszenie osób z własną strukturą, organami, przepisami wewnętrznymi i obrzędami religijnymi, założoną w celu wyznawania religii publicznie i prywatnie, a szczególnie związanego z tym zgromadzania się, uczestnictwa w nabożeństwach, nauczania i posługi duchowej”. Wspólnotom religijnym zagwarantowano niezależność w kwestiach wiary i organizacji swej działalności, a także powoływania duchownych. Przepisy te nie różnią się w większym stopniu od znanych z ustawy z 1991 roku. Zasadnicze zmiany pojawiły się natomiast w sposobie rejestracji Kościołów i związków wyznaniowych, które nadają jej *de facto* charakter dwustopniowy. Stopień pierwszy to samo wpisanie do rejestru, które jest w porównaniu z ustawą z 1991 roku łatwiejsze do osiągnięcia, gdyż do 300 obniżono liczbę wiernych wymaganą do zarejestrowania danej

²² Zákon č. 308/1991 Zb., zo 4. júla 1991 o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností (wraz z nowelizacją nr 394/2000 i 210/2007), <http://www.culture.gov.sk/cirkev-nabozenske-spolocnosti/legislatva/zkony/zkon-308>, 19.08.2010.

²³ M. Kollár, *Cirkvi*, [w:] M. Kollár, G. Mesežnikov, M. Bútorá (red.), *Slovensko 2007. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Bratislava 2008, s. 71.

wspólnoty. Jednocześnie jednak zdecydowano się na przyjęcie wymogu prowadzenia przez Kościoły i związki wyznaniowe działalności przez co najmniej 10 lat i przedstawianie corocznego sprawozdania z niej, aby mogły otrzymać pełnię praw, tzw. *prawa szczególne (zvláštní práva)*, czyli prawa odróżniające Kościoły i związki wyznaniowe od innych podmiotów działających w sferze publicznej i prywatnej. Do takich należą m.in. prawa do wykonywania obrzędów, podczas których udzielany jest ślub, prawo do nauczania religii w szkołach publicznych, do zakładania szkół wyznaniowych, pełnienia przez duchownych posługi w siłach zbrojnych Republiki Czeskiej, w więzieniach, aresztach, zakładach opieki zdrowotnej. Pojęcie *praw szczególnych* stanowi *novum* w porównaniu z poprzednio obowiązującą ustawą. Kolejnym jest wprowadzenie w § 5 przepisu zakazującego prowadzenia działalności przez wspólnoty religijne w sytuacji, kiedy jest ona sprzeczna z prawem, zagraża wolnościom religijnym, demokratycznym podstawom państwa, jego suwerenności, niepodległości i integralności terytorialnej, porządkowi publicznemu, prawom człowieka, wznieca nienawiść lub propaguje przemoc ze względów różnic rasowych, płciowych, przekonań politycznych, wyznania religijnego, ogranicza w jakiś sposób wolność swoich członków²⁴. Jest to przepis mający na celu – podobnie jak dwustopniowa rejestracja – ograniczenie napływu niebezpiecznych ruchów religijnych. Jak dotychczas nie potwierdziły się obawy, że ustawa nr 3/2002 ograniczy możliwości rejestracji nowych wspólnot religijnych, a przez to naruszone zostaną wolności religijne i zasada równości wobec prawa Kościołów i związków wyznaniowych. Na podstawie ustawy zarejestrowane zostały m.in. Gmina Chrześcijan w Republice Czeskiej (*Obec křesťanů v České republice*), Międzynarodowe Towarzystwo Świadomości Kriszny, Ruch Hare Kriszna, Czeska hinduistyczna wspólnota religijna (*Česká hinduistická náboženská společnost*)²⁵ oraz dwie wspólnoty ewangeliczne: Słowo życia (*Slovo života*) i Nowa Nadzieja (*Nová naděje*)²⁶.

Zarówno w Czechach, jak i na Słowacji, prawną podstawę finansowania Kościołów i związków wyznaniowych dała *ustawa nr 218/1949 o gospodarczym zabezpieczeniu Kościołów i związków wyznaniowych*, która nałożyła

²⁴ *Zákon ze dne 27. listopadu 2001 (č. 3/2002 Sb) o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (Zákon o církvích a náboženských společnostech)*, <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-17>, 10.05.2011.

²⁵ Z. Vojtíšek, *Neúspěšné návrhy na registraci náboženských společností podle zákona 3/2002 Sb. v letech 2002–2006*, http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/35343/1/VojtisekZ_Neuspešne%20navrh%C3%BD_Pantheon_2007.pdf, 22.06.2011.

²⁶ *Mezinárodní zpráva o svobodě náboženství...*

na państwo obowiązek wspierania instytucji religijnych z środków budżetowych w zamian za przejęcie nadzoru nad ich majątkiem²⁷. Po 1989 roku ustawę znowelizowano, wykreślając z niej przepisy w sposób karygodny ograniczające niezależność wspólnot religijnych²⁸. Przyjęty na jej podstawie system finansowania tych instytucji jest jednak przedmiotem kontrowersji i krytyki, gdyż uniemożliwia całkowity rozdział Kościoła od państwa. Spory budzą także kryteria, na podstawie których przyznawane są środki budżetowe: w Czechach jest to liczba duchownych, na Słowacji liczba wiernych, „wykazanych” podczas powszechnego spisu ludności. Środki te przeznaczane są na uposażenie duchownych, sprawowanie kultu, pokrycie kosztów administracyjnych swych siedzib oraz utrzymanie i renowację budynków sakralnych. Wspólnoty religijne otrzymują również wsparcie pośrednie np. w postaci ulg i zwolnień podatkowych, mogą się również starać o granty i subsydia, np. na realizację projektów kulturowych, oświatowych itd.²⁹

Kwestia finansowania Kościołów i związków wyznaniowych należy do budzących najwięcej emocji w relacjach państwo – Kościół, szczególnie, że wiąże się z problemem restytucji majątku kościelnego, utraconego przez wspólnoty religijne po 1948 roku. W jej przeprowadzeniu upatrywano szansę na uzyskanie niezależności ekonomicznej Kościołów i związków wyznaniowych. Jeszcze w okresie istnienia państwa czechosłowackiego podjęto działania na rzecz zwrotu części majątku, których zwieńczenie stanowiło przyjęcie tzw. *ustaw restytucyjnych*. Ich celem nie było jednak rozwiązanie w sposób kompleksowy problemu restytucji majątku kościelnego prawowitym właścicielom i kwestia ta odżyła w powstałych po rozpadzie federacji państwach. W suwerennej Słowacji szybko podjęto kroki mające na celu jej rozwiązanie³⁰. Wykorzystano do tego opracowaną jeszcze przed rozpadem państwa czechosłowackiego, lecz wówczas nieprzyjętą, *ustawę o złagodzeniu niektórych krzywd majątkowych wyrządzonych Kościołom i związkom wyznaniowym (ustawa nr 282/1993)*, w której zdecydowano, że restytucja będzie dotyczyła majątku odebranego zarejestrowanym Kościołom i związkom wyznaniowym z naruszeniem zasad

²⁷ W praktyce chodziło o całkowite gospodarcze uzależnienie Kościołów i związków wyznaniowych od państwa.

²⁸ Do takich należał m.in. przepis o zgodzie państwowej.

²⁹ P. Bradáč, *Financování církví v českých zemích ve 20. století*, „Revue církevního práva”, 2007 (37), č. 2, s. 125–126; M. Moravčíková, *Państwo i Kościół w Republice Słowacji*, [w:] G. Robbers (red.), *Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*, Wrocław 2007, s. 337–338.

³⁰ S. Příbyl, *Konfesionální studie*, Brno 2007, s. 198–199.

demokracji w okresie od 8 maja 1945 roku do 1 stycznia 1990 roku, przy czym w przypadku gmin żydowskich data początkowa to 2 listopada 1938 roku³¹. Dokument dwukrotnie nowelizowano: w roku 2002 (ustawa nr 97/2002) i 2005 (ustawa nr 161/2005) i obecnie kwestię zwrotu majątku kościelnego uważa się na Słowacji za zamkniętą³². Okazało się jednak, że nie zaowocowało to uzyskaniem przez Kościoły i związki wyznaniowe całkowitej niezależności ekonomicznej i nadal instytucje te muszą korzystać ze wsparcia państwa.

Zupełnie inaczej potoczyły się losy restytucji majątku kościelnego w Czechach. Od początku lat 90. środowiska kościelne, szczególnie zaś katolickie, wskazywały na potrzebę zwrotu majątku³³. Prowadzone w tej sprawie rozmowy nie przyniosły jednak rezultatów, po części ze względu na fakt, iż majątek o charakterze sakralnym znajduje się częściowo w rękach prywatnych, po części zaś ze względu na negatywne stanowisko prezentowane przez polityków i opinię publiczną wobec możliwości jego zwrotu wspólnotom religijnym. W przypadku Kościoła rzymskokatolickiego to właśnie w determinacji w walce o utracone dobra upatruje się jedną z głównych przyczyn utraty przez niego autorytetu w społeczeństwie i izolacji w życiu społeczno-politycznym³⁴. Nadzieje na rozwiązanie problemu pojawiły się wraz z działaniami podjętymi przez utworzony po wyborach w 2006 roku gabinet, na czele którego stał Miroslav Topolánek³⁵, deklarujący chęć rozwiązania problemu restytucji majątku kościelnego i finansowania wspólnot religijnych. W kwietniu 2008 roku rząd jednogłośnie przyjął projekt ustawy o złagodzeniu części krzywd majątkowych wyrządzonych Kościołom i związkom wyznaniowym w okresie braku wolności, o regulacji stosunków majątkowych między państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi i o zmianie niektórych ustaw, w którym przewidziano zwrot części majątku ruchomego i nieruchomego oraz wypłacenie rekompensaty finansowej za pozostały. Projekt przedłożono

³¹ Zákon zo 17. marca 2005o navrátení vlastníctva k nehnuteľným veciam cirkvám a náboženským spoločnostiam a prechode vlastníctva k niektorým nehnuteľnostiam, Zbierka zákonov č. 161/2005, Čiastka 68 Strana 1336, http://www.civil.gov.sk/snarchiv/zakon161_2005.pdf, 12.05.2011

³² M. Šabo, *Štát a cirkev na Slovensku. Vývoj financovania cirkví*, Bratislava 2006, s. 98–99.

³³ Zob. szerzej: E. Pałka, *Kościół Rzymskokatolicki w Republice Czeskiej*, „Przegląd Religioznawczy” 2007, nr 4, s. 134–136.

³⁴ J. Mišovič, *Víra v...*, s. 150; P. Fiala, *Laboratoř sekularizace. Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*, Brno 2007, s. 61–66.

³⁵ W jego skład weszły Obywatelska Partia Demokratyczna (ODS), Partia Zielonych (SZ) i Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna – Czechosłowacka Partia Ludowa (KDU – ČSL).

do rozpatrzenia Izbie Poselskiej, gdzie głosami komunistów, socjaldemokratów oraz części posłów, zasiadającej w rządzie Obywatelskiej Partii Demokratycznej ODS podjęto decyzję o przerwaniu jego rozpatrywania i utworzeniu specjalnej komisji, która zajmie się projektem, i która w kwietniu 2009 roku zaleciła odrzucenie projektu i ponowne rokowania z Kościołami³⁶. Upadek rządu M. Topolánka uniemożliwił jednak dalsze działania w tym kierunku.

Te podjął wyłoniony po wyborach w 2010 roku gabinet na czele z Petrem Nečasem. Premier zapowiedział, że państwo musi naprawić szkody wyrządzone w przeszłości Kościołom poprzez przywłaszczenie ich majątku³⁷. W Deklaracji programowej rządu z 4 sierpnia 2010 roku postuluje się jak najszybsze zamknięcie kwestii uregulowania stosunków między państwem a wspólnotami religijnymi, w taki sposób, „by naprawić część krzywd, a Kościoły i związkami wyznaniowe mogły pełnić swe funkcje niezależnie od państwa”³⁸. W tym celu uchwałą rządu nr 204 z 17 marca 2011 roku powołano do życia Komisję ds. uregulowania stosunków między państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi (Komise pro narovnaní vztahu mezi státem a církvemi a náboženskými společnostmi)³⁹, będącą doradczym organem gabinetu w obszarze uregulowania relacji majątkowych między państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi oraz w obszarze ich finansowania. Działalność Komisji ma się koncentrować przede wszystkim na zabezpieczeniu przygotowań i przebiegu procesu rozwiązania problemu uregulowań majątkowych między państwem a Kościołami oraz rozmów o przyszłym modelu finansowania Kościołów i związków wyznaniowych, który zastąpiłby obecny, opierający się na ustawie z 1949 roku. Do kompetencji Komisji należy przede wszystkim proponowanie rozwiązań zadośćuczynienia majątkowego i nowego systemu finansowania Kościołów i związków wyznaniowych, omawianie z Kościołami i związkami wyznaniowymi ich propozycji

³⁶ *Návrh majetkového narovnaní (2007–2008) – aktuální*, <http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=2855>, 01.06.2011; *Mezinárodní zpráva o svobodě náboženství za rok 2009...*

³⁷ *Začíná nový pokus o odškodnění církví. Ve hře bude i smlouva s Vatikánem*, http://zpravy.idnes.cz/zacina-novy-pokus-o-odszkodneni-cirkvi-ve-hre-bude-i-smlouva-s-vatikanem-1m7-domaci.aspx?c=A110317_131419_domaci_kop, 01.07.2011.

³⁸ *Programové prohlášení Vlády České republiky 4. srpna 2010*, s. 29, <http://www.vlada.cz/cz/jednani-vlady/programove-prohlaseni/programova-prohlaseni-74856/>, 12.05.2011.

³⁹ *Usnesení Vlády České republiky ze dne 17. března 2011 č. 204 o zřízení Komise pro narovnaní vztahu mezi státem a církvemi a náboženskými společnostmi*, <http://www.mkcr.cz/cz/cirkve-a-nabozenske-spolecnosti/majetkove-narovnani/komise-pro-narovnani-vztahu-mezistatem-a-cirkvemi-a-nabozenskymi-spolecnostmi-2011-89196/>, 12.05.2011.

rekompensat majątkowych i nowego systemu finansowania tych podmiotów, zajmowanie stanowiska wobec projektów rządowych, resortowych i innych dotyczących powyższej materii oraz współpraca na tym obszarze z organizacjami pozarządowymi i z organami samorządowymi. Przewodniczącym Komisji jest minister kultury Jiří Besser⁴⁰.

Działania na rzecz uregulowania kwestii finansowania Kościołów i związków wyznaniowych oraz restytucji majątku kościelnego podjęte przez dwa kolejne gabinety, zdominowane przez ODS, świadczą o zmianie nastawienia części czeskich elit politycznych wobec tej problematyki. Są też wyrazem ewolucji stanowiska samej ODS, nieprzychylniej w latach 90. XX wieku tego typu inicjatywom. Aktualnie w dokumentach ugrupowania podkreśla się konieczność zakończenia przekształceń relacji państwo – Kościół, w kierunku całkowitego rozdziału Kościoła od państwa, a jednocześnie bez uszczerbku dla położenia wspólnot religijnych. Za potrzebą uregulowań majątkowych przemawia m.in. fakt, iż zablokowany majątek kościelny hamuje rozwój gmin i miast⁴¹. Aktywność gabinetów M. Topolánka i P. Nečasa w tym obszarze wynikała i wynika również ze stanowiska koalicjantów ODS – w latach 2006–2010 chrześcijańskich demokratów, zaś obecnie partii TOP 09, w której powszechny jest pogląd, że Republikę Czeską kompromituje na arenie międzynarodowej brak zadośćuczynienia za zagarnięty majątek kościelny oraz brak klarownej koncepcji systemu finansowania Kościołów i związków wyznaniowych w przyszłości⁴².

Zdaniem obecnego premiera Czech częścią uregulowania stosunków z Kościołami i związkami wyznaniowymi ma być także zawarcie umowy ze Stolicą Apostolską⁴³. Jej podpisanie nastąpiło w 2002 roku, jednak w 2003 roku w Izbie Poselskiej czeskiego parlamentu została odrzucona stosunkiem 110 do 39, przede wszystkim głosami komunistów, większości posłów z ODS i partii socjaldemokratycznej. Szczególnie postawa tych ostatnich wzbudziła zdziwienie Stolicy Apostolskiej, gdyż

⁴⁰ *Statut Komise pro narovnaní vztahu mezi státem a církvemi a náboženskými společnostmi*, <http://www.mkr.cz/cz/cirkve-a-nabozenske-spolecnosti/majetkove-narovnani/komise-pro-narovnani-vztahu-mezi-statem-a-cirkvemi-a-nabozenskými-spolecnostmi-2011-89196/>, 07.05.2011.

⁴¹ *Podrobný volební program ODS – Řešení které pomáhají*, s. 36–37, <http://www.ods.cz/docs/programy/volebni-program2010.pdf>, 02.04.2011.

⁴² P. Otto, *Miroslav Kalousek: TOP 09 není žádný trpaslík, ale velká strana*, *Rozhovor s Miroslavem Kalousekem*, www.top09.cz/co-delame/medialni-vystupy/miroslav-kalousek-top-09-neni-zadny-trpaslik-ale-velka-strana-18.html, 22.04.2011.

⁴³ *Začíná nový pokus o odškodnění církví...*

to ČSSD była ugrupowaniem, które zainicjowało i popierało prace nad umową. Podczas debaty nad ratyfikacją konkordatu pojawiły się opinie, że Republice Czeskiej jest on niepotrzebny, stawia Kościół katolicki w pozycji uprzywilejowanej w porównaniu z innymi wspólnotami religijnymi, jego postanowienia są sprzeczne z przepisami *Karty Podstawowych Praw i Wolności*, jest korzystniejszy dla Stolicy Apostolskiej, niż szereg umów zawartych między nią a państwami o wyższym procencie katolików niż Czechy⁴⁴. Negatywne stanowisko wobec umowy ze Stolicą Apostolską prezentował również prezydent Václav Klaus, zdaniem którego m.in. dawała ona Kościołowi rzymskokatolickiemu przywileje, które mu się nie należą oraz, że w dokumencie wyliczono jedynie to, co Republika Czeska jako suwerenne państwo oferuje Stolicy Apostolskiej, podczas gdy sama niczego nie żąda i nic nie dostaje. Sprzeciw głowy państwa budziły również zawarte w preambule słowa: „wychodząc z wielowiekowych tradycji wspólnych losów państwa czeskiego i Kościoła katolickiego”⁴⁵. Tekst konkordatu nie potwierdza jednak przedstawianych zarzutów.

Dokument składa się z preambuły oraz 21 artykułów. Jak już powyżej wspomniano, w części wstępnej konkordatu odwołano się do wspólnoty losów historycznych państwa i Kościoła, a ponadto Strony dały wyraz przeświadczeniu o pożyteczności regulacji stosunków bilateralnych, podkreśliły rolę, jaką Kościół katolicki odegrał w Czechach i poza nimi w kwestii tworzenia i ochrony wartości duchowych, kulturowych i humanitarnych, a także potencjał Kościoła w procesie pojednania na świecie. Jednocześnie zaznaczono, że Republika Czeska jest demokratycznym państwem prawa chroniącym naturalne i niezbywalne prawa i podstawowe wolności człowieka. Praga i Watykan podkreśliły, że kierują się zasadami prawa międzynarodowego, a szczególnie tymi dotyczącymi przestrzegania praw i wolności człowieka, odwołują się do własnych regulacji wewnętrznych, zaś potrzeba zabezpieczenia zgodnej i harmonijnej współpracy między jest ich wspólną wolą. Strony konkordatu wzajemnie uznały swoją podmiotowość prawnomiędzynarodową (art. 1), potwierdziły utrzymywanie stałych przedstawicielstw dyplomatycznych na poziomie ambasady i nuncjatury apostolskiej (art. 2), zgodziły się, że Republika Czeska jest państwem, w którym respektowana jest wolność wyznania (art. 4) i nie jest

⁴⁴ Swego rodzaju ciekawostką jest również fakt, iż ówczesny premier Vladimír Špidla, wstrzymał się od głosu. E. Pałka, *Polityka wyznaniowa...*, s. 228–229.

⁴⁵ Smlouva s Vatikánem a katolická církev, <http://www.klaus-svejnar.cz/56-smlouva-s-vatikanem-a-katolicka-cirkev/>, 21.05.2011.

państwem wyznaniowym (art. 5), zaś krajowy porządek prawny Czech gwarantuje Kościołowi „prawo do swobodnego wykonywania swego posłania apostolskiego, zarządzania swymi sprawami, szczególnie ustanawiania, zmieniania i likwidacji swych organów i swej wewnętrznej struktury, wyboru, mianowania i odwoływania swych duchownych i innych osób bezpośrednio włączonych do działalności duszpasterskiej, a to w zgodzie ze swymi potrzebami i według swoich przepisów, niezależnie od organów państwowych” (art. 6). W art. 3 zaznaczono, że oba istniejące w Czechach Kościoły katolickie – rzymskokatolicki i grekokatolicki, posiadają osobowość prawną zgodnie z przepisami wewnątrzkościelnymi i państwowymi, zaś granice jednostek kościelnych muszą być zgodne z granicami państwowymi Republiki Czeskiej. Następne artykuły podejmują problem zakazu przymuszania kogokolwiek do służby wojskowej w przypadku niezgodności tejże z wyznawaną religią bądź wartościami (art. 7), pozytywnej roli mediów w ochronie wolności myśli i światopoglądu, jak również wolności przekonań religijnych (art. 8), równości ślubu kościelnego ze ślubem cywilnym (art. 9), a w końcu tworzenia przez Kościół „osób prawnych dla organizacji i wyznawania wiary katolickiej i dla prowadzenia swej działalności szczególnie w obszarze szkolnictwa, służby zdrowia, opieki socjalnej i charytatywnej” (art. 10). W obszernym, siedmiopunktowym art. 11 uregulowano zagadnienie szkolnictwa kościelnego wszystkich szczebli, które uważa się za część systemu wychowawczo-oświatowego Republiki Czeskiej i tym samym uzyskane tam kwalifikacje są tożsame z kwalifikacjami otrzymanymi w szkołach publicznych. Poręczono ponadto prawo nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych przez nauczycieli odpowiednio do tego przygotowanych i posiadających misję kanoniczną od miejscowego ordynariusza. W uczelniach państwowych mogą działać katolickie wydziały teologiczne, które kierują się wewnętrznymi regulacjami uchwalonymi przez senat szkoły wyższej na wniosek odpowiedniej władzy kościelnej. Art. 12 reguluje zagadnienie współpracy państwa i Kościoła przy ochronie dóbr kultury, w którym to zakresie Stolica Apostolska zobowiązała się do powołania w każdej diecezji stosownej komisji oraz zagwarantowania każdemu dostępu do zasobów kościelnych w celach badań naukowych, z kolei państwo ma wspierać finansowo ochronę tychże dóbr. Kolejne przepisy poruszają kwestię prawa strony kościelnej do prowadzenia działalności charytatywnej, w której jest gotowa do współpracy z rządowymi i pozarządowymi organizacjami z Republiki Czeskiej (art. 13), prowadzenia działalności w zakresie służby zdrowia (art. 14), organizacji duszpasterstwa w jednostkach służby zdrowia (art. 14), więzieniach i aresztach (art. 15) oraz

siłach zbrojnych (art. 16). Interesująca jest norma wynikająca z art. 15, zgodnie z którą Kościołowi może zostać powierzone administrowanie i prowadzenie obiektów, w których jest więzienie. W art. 17 wyrażono życzenie jak najszybszego i korzystnego dla obu stron rozwiązania kwestii majątkowych Kościoła katolickiego oraz zaznaczono, że jego zabezpieczenie ekonomiczne jest zagwarantowane w porządku prawnym państwa czeskiego. Istotne jest również podkreślenie, że w Republice Czeskiej podmiotem upoważnionym do prowadzenia dialogu z organami władzy państwowej jest Czeska Konferencja Biskupów (art. 18). Ostatnie trzy artykuły podejmują kwestie techniczne⁴⁶.

Po odrzuceniu przez Izbę Poselską umowy ze Stolicą Apostolską nie podjęto poważniejszych działań na rzecz jej ratyfikacji. W ten sposób Czechy pozostawały jedynym europejskim krajem, z dominacją w strukturze wyznaniowej katolików, nie posiadającym uregulowanych w umowie stosunków z Watykanem. Sytuacja uległa zmianie w 2010 roku, kiedy powołano do życia komisję, której celem ma być analiza tekstu umowy i przygotowanie rekomendacji dla jej ratyfikacji w parlamencie⁴⁷, natomiast w kwietniu 2011 roku minister spraw zagranicznych Karel Schwarzenberg zapowiedział przedłożenie do końca roku do ratyfikacji konkordatu, nad którym obecnie pracuje jego ministerstwo, przy czym wskazał na potrzebę wprowadzenia zmian w dokumencie. Jednak zdaniem arcybiskupa praskiego Dominika Duki te miałyby być jedynie kosmetyczne⁴⁸.

W przeciwieństwie do Czech na Słowacji decyzja o zawarciu konkordatu zapadła szybko, zaledwie dwa lata po uzyskaniu suwerenności. Dokument podpisano w Watykanie 24 listopada 2000 roku, a wyrażenie przez słowacki parlament zgody na jego ratyfikowanie nastąpiło już 30 listopada 2000 roku. „Za” głosowało wówczas 100 spośród 113 obecnych na sali posłów⁴⁹. Na Słowacji zdecydowano się na przyjęcie wariantu, w którym zawarto ze Stolicą Apostolską umowę podstawową, poruszającą kwestie ogólne, uzupełnioną poprzez przyjęcie czterech umów częściowych, regulujących kwestie bardziej szczegółowe. Jak dotąd zawarto jednak tylko dwie z nich: o służbie duszpasterskiej katolickim

⁴⁶ A.I. Hrdina, *Náboženská svoboda v právu České republiky*, Praha 2004, s. 259–265.

⁴⁷ L. Petrová, *Zasedne poprvé komise pro česko-vatikánskou smlouvu*, <http://res.claritatis.cz/29/tisk/zasedne-poprv-komise-pro-esko-vatiknskou-smlouvu/3932?PHPSESSID=c3e54122c51b845aa5e779a82d120abb>, 12.06.2011.

⁴⁸ *Schwarzenberg chce definitivně vyřešit smlouvu s Vatikánem*, <http://zpravy.tiscali.cz/svchwarzenberg-chce-definitivne-vyresit-smlouvu-s-vatikanem-77884>, 12.07.2011.

⁴⁹ M. Šabo, *Štát a cirkvi...*, s. 105.

wierzącym w siłach i jednostkach zbrojnych (2002) i o katolickim wychowaniu i kształceniu (2004). Przygotowana umowa o klauzuli sumienia okazała się na tyle kontrowersyjna, że doprowadziła do kryzysu rządowego i stała się przyczyną rozpadu w 2006 roku ówczesnej koalicji rządzącej na czele z premierem Mikulašem Dzurindą, czego skutkiem były przedterminowe wybory parlamentarne⁵⁰. Jak dotąd nie zawarto również umowy majątkowej.

W preambule do konkordatu Strony zadeklarowały przywiązanie do wartości konstytucyjnych w przypadku Republiki Słowacji oraz dokumentów Soboru Watykańskiego II i prawa kanonicznego – w przypadku Stolicy Apostolskiej, odwołały się do uznawanych na arenie międzynarodowej zasad wolności wyznania, ważnej misji Kościoła katolickiego w dziejach Słowacji, wkładu Słowaków w jego rozwój, jak również do współczesnej roli tego Kościoła na płaszczyźnie społecznej, moralnej i kulturalnej, ponadto do dziedzictwa cyrylo-metodiańskiego, w końcu zaś zadeklarowały wolę przyczynienia się do rozwoju duchowego i materialnego dobra człowieka i dobra wspólnego.

Obok preambuły dokument składa się z 25 artykułów, w większości zawierających analogiczne rozwiązania, jak w przypadku umową pomiędzy Republiką Czeską a Stolicą Apostolską, scharakteryzowanej powyżej: obie strony wzajemnie uznały się za niezależne i autonomiczne podmioty prawa międzynarodowego (art. 1), Kościołowi katolickiemu i jego wiernym zagwarantowano prawo do swobodnej i niezależnej działalności, obejmującej m.in. publiczne wyznawanie, głoszenie i realizację zasad wiary katolickiej (art. 2 i 5), prawo do wyłącznego decydowania o swym porządku prawnym i strukturach organizacyjnych (art. 3) oraz obsadzania stanowisk kościelnych (art. 6), prowadzenia działalności wychowawczej i edukacyjnej na równi z podmiotami publicznymi i prywatnymi (art. 12 i 13), prowadzenia służby duszpasterskiej w wojsku, zakładach karnych, szpitalach itp. (art. 15 i 16), działalności charytatywnej, misyjnej, socjalnej i w obszarze opieki zdrowotnej (art. 17). Ma on także prawo do posiadania majątku ruchomego i nieruchomego (art. 19). Utrzymanie zabytków kultury finansowo wspiera państwo (art. 21). W konkordacie znalazł się również przepis, w którym Republika Słowacka „uznaje prawo każdego do stosowania klauzuli sumienia zgodnie z moralnymi i dogmatycznymi zasadami Kościoła katolickiego”. Szczegółowe regulacje dotyczące jego realizacji – jak już wspomniano – miały się znaleźć w odrębnej umowie,

⁵⁰ D. Němec, *Některé aspekty konkordátních smluv obecně a konkordátních smluv s postkomunistickými zeměmi speciálně*, „Revue církevního práva” 2009, č. 2, s. 87–97.

zawartej pomiędzy stronami (art. 7)⁵¹. W odróżnieniu od konkordatu czeskiego w art. 8 znalazł się przepis o nienaruszalności tajemnicy spowiedzi, zaś w artykule kolejnym umieszczono katalog świąt, które Republika Słowacka zobowiązała się – obok niedziel – respektować jako dni wolne od pracy. Małżeństwo kościelne jest traktowane na równi z kontraktem cywilnym (art. 10), Republika Słowacka i Stolica Apostolska zobowiązały się do współpracy „na rzecz ochrony i wspierania małżeństwa, jak również rodziny, która z małżeństwa pochodzi” (art. 11), zaś troska o dzieci i ich wychowanie jest prawem i obowiązkiem rodziców (art. 12).

Deklarowana w Konstytucji neutralność światopoglądowa państwa oraz obawy niekatolickich Kościołów i związków wyznaniowych dały impuls do zawarcia umowy między Republiką Słowacką a pozostałymi zarejestrowanymi Kościołami i związkami wyznaniowymi⁵², gwarantującą tym podmiotom prawa podobne przyznanym w konkordacie Kościołowi katolickiemu, w tym również prawo do tzw. klauzuli sumienia (art. 7), co miały regulować odrębne umowy⁵³.

Stosunkowo szybkie podpisanie umowy między Słowacją a Stolicą Apostolską stało się możliwe dzięki utworzeniu w wyniku wyborów w 1998 roku gabinetu, w którego skład wchodziły dwa relewantne chrześcijańskie ugrupowania – Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (KDH) i Słowacka Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna – Patria Demokratyczna (SDKÚ – DS), również obecnie wchodzące w skład rządzącej koalicji. Pierwsze z nich to ugrupowanie konserwatywne, umiarkowanie nacjonalistyczne, silnie orientujące się na wartości tradycyjne, o wyraźnej chrześcijańskiej tożsamości. W programie wyborczym podkreśla wkład Kościołów i związków wyznaniowych dla duchowego i materialnego rozwoju człowieka i społeczeństwa oraz dla rozwoju na Słowacji wartości etycznych i kultury, jak również akcentuje potrzebę kultywowania tradycyjnych i chrześcijańskich wartości, także na niwie ogólnoeuropejskiej. Partia postuluje także zakończenie procesu regulacji stosunków między

⁵¹ *Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou z 24. novembra 2000*. [w:] M. Moravčíková, M. Cipár, *Cisárovo cisárovi. Ekonomické zabezpečenie cirkvi a náboženských spoločností*, Bratislava 2001, s. 272–277.

⁵² W sumie umowę podpisało 11 Kościołów i związków wyznaniowych m.in. Ewangelicki Kościół Augsburskiego Wyznania, Kościół Reformowany, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół Prawosławny, metodyści, gminy żydowskie. Pozostałe również mają szansę zawrzeć taką umowę, jeśli będą zainteresowane.

⁵³ *Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami, z 11. apríla 2002*, <http://www.culture.gov.sk/cirkev-nabozenske-spolocnosti/legislativa/zakony>, 12.04.2011.

państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi oraz zawarcie „zaległych” umów między Słowacją a Stolicą Apostolską. KDH jest ugrupowaniem, które od pierwszych wolnych wyborów było zawsze obecne w parlamencie, wchodząc w koalicje rządowe. Ponadto posiada stabilną bazę głęboko wierzących wyborców, choć pojawiają się opinie, że silne przywiązanie do konserwatywnej katolickiej tożsamości stanowi czynnik ograniczający możliwości ekspansji Ruchu na rynku wyborczym⁵⁴.

W przypadku SDKÚ – DS, która pojawiła się na słowackiej scenie politycznej w 2000 roku, chrześcijańskie elementy tożsamości są widoczne w dużo mniejszym stopniu. Jej przynależność do rodziny partii chadeckich jest przede wszystkim związana z genezą powstania, kiedy ugrupowanie to lokalizowano na prawej stronie sceny politycznej i definiowano jako skupiające liberałów, chrześcijańskich demokratów i konserwatystów. Z czasem przeważały w nim elementy liberalne i omawiane ugrupowanie stało się atrakcyjne dla osób młodych, mieszkających w mieście, wykształconych, bez silnych związków z Kościołem, należących do klasy średniej i pozytywnie oceniających reformy wprowadzone przez SDKÚ – DS⁵⁵. W programie wyborczym z 2010 roku praktycznie brak wątków wskazujących na chrześcijańską tożsamość partii⁵⁶. Orientację chrześcijańsko-demokratyczną deklaruje również Partia Węgierskiej Koalicji (SMK), choć jest to przede wszystkim ugrupowanie etniczne, zorientowane na obronę interesów mniejszości węgierskiej, jak również Ruch na Rzecz Demokratycznej Słowacji (HZDS) Vladimira Mečiara. W rzeczywistości bardzo trudno byłoby jednak zaliczyć to ugrupowanie do partii chadeckich⁵⁷.

⁵⁴ L. Kopeček, P. Spáč, *System partyjny Słowacji*, [w:] E. Pałka (red.), *Współczesna Słowacja. Sytuacja wewnętrzna i pozycja międzynarodowa*, Wrocław 2010, s. 127–128; *Cesta pre Slovensko. Volebný program Kresťanskodemokratického hnutia 2010*, http://www.kdh.sk/data/upload/documents/KDH_volebny_program_2010.pdf, 20.05.2011.

⁵⁵ L. Kopeček, P. Spáč, *System partyjny...*, s. 127. O słowackich partiach chadeckich zob. szerzej: T. Jarmara, *Politické strany: vybrané kapitoly z teorie a praxe politických stran*, Ostrava, s. 90–91.

⁵⁶ *Pre silnejšiu strednú vrstvu, pre moderné Slovensko. Program SDKÚ – DS*, <http://www.sdku-ds.sk>, 13.04.2011.

⁵⁷ Rozmiar niniejszego artykułu nie pozwala na dokładną prezentację programu wyborczego charakteryzowanych ugrupowań. Zob. szerzej np., R. Štefančík, *Die christliche Element in der slowakischen Parteienlandschaft*, „KAS/Ausland – Informationen” 2006, nr 2, s. 34–42; L. Kopeček, *Slovensko*, [w:] M. Kubát (red.), *Politické a ústavné systémy zemí středovýchodní Evropy*, Praha 2004, s. 377–379; V. Havlík, *Profily významných politických stran*, [w:] L. Kopeček (red.), *Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti*, Brno 2003, s. 117–126.

Na czeskiej scenie politycznej jedynym chadeckim ugrupowaniem jest Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna – Czechosłowacka Partia Ludowa KDU – ČSL. „Chrześcijańskość” jest ważnym „znakiem rozpoznawczym” partii, odróżniającym ją od innych podmiotów politycznych, jest również istotnym elementem tożsamości historycznej i współczesnej, determinuje także charakter elektoratu ugrupowania⁵⁸. Poparcie zyskuje ono bowiem w regionach z największym w Republice Czeskiej odsetkiem wierzących w strukturze kraju, a więc przede wszystkim na Morawach. Niewiele głosów otrzymuje natomiast w województwach o największym procencie bezwyznaniowców w strukturze ludności. Jest to stała tendencja, potwierdzona także podczas ostatnich wyborów do Izby Poselskiej z 2010 roku. KDU – ČSL najwięcej głosów zdobyła wówczas w województwie zlińskim – blisko 10%, południowo morawskim – ponad 8% i Wysoczinie – blisko 7,5%. Próg 5% przekroczyła również w województwie ołomuńskim – 5,6% i pardubickim – 5,9%. W pozostałych poparcie dla tego ugrupowania oscylowało od 1 do blisko 4%, przy czym najmniejsze było na północy Czech, gdzie nie przekroczyło 2%. W sumie partia zdobyła 4,39% głosów, nie uzyskując mandatów w Izbie Poselskiej⁵⁹ i była to ogromna porażka ugrupowania, które od wielu lat miało swych reprezentantów w izbie pierwszej czeskiego parlamentu, będąc częścią niemal wszystkich koalicji rządowych. Do najważniejszych przyczyn tak złego wyniku zaliczyć można z pewnością pojawienie się konkurencji w postaci partii TOP 09, do której odeszła część polityków związanych z Unią Chrześcijańsko-Demokratyczną – Czechosłowacką Partią Ludową, problemy wewnątrz partii oraz być może swego rodzaju kryzys bazy wyborczej. Profil typowego wyborcy omawianego ugrupowania określa się jako niekorzystny dla jego dalszego rozwoju – jest bowiem popularne wśród osób z niskim wykształceniem, zamieszkujących wsie i małe miasteczka, starszych. Widoczna w pewnym momencie tendencja, zdobywania popularności wśród szerszego wyborcy uległa zahamowaniu⁶⁰, czego rezultatem jest brak mandatów w parlamencie. Postępująca laicyzacja społeczeństwa czeskiego rodzi niebezpieczeństwo dalszej marginalizacji KDU – ČSL⁶¹.

Po podziale federacji suma zjawisk określana mianem stosunków wyznaniowych ewoluowała w Czechach i na Słowacji w odmiennym kie-

⁵⁸ P. Fiala, *Laboratoř sekularizace...*, s. 134.

⁵⁹ <http://www.volby.cz/pls/ps2010/ps61?xjazyk=CZ&xv=2>, 03.07.2011.

⁶⁰ P. Fiala, *Laboratoř sekularizace...*, s. 102.

⁶¹ O KDU – ČSL zob. szerzej m.in. tamże; E. Pałka, *Kościół rzymskokatolicki...*, s. 139–142.

runku. Źródła tego procesu należy upatrywać przede wszystkim w spuściźnie dziejowej tych ziem i odmiennej roli religii w ich rozwoju oraz czynnika społeczno-ekonomicznym. Współcześnie Czesi pozostają jedynym z najbardziej zlaicyzowanych narodów europejskich, podczas gdy Słowacja to kraj, o wciąż silnej pozycji Kościołów, przede wszystkim katolickiego w społeczeństwie. Tutaj też, w przeciwieństwie do zachodniego sąsiada szybko uporano się z restytucją majątku kościelnego oraz zawarto konkordat. Jednak zarówno w Czechach, jak i na Słowacji wciąż palącym problemem pozostaje system finansowania Kościołów i związków wyznaniowych. Inna jest wreszcie pozycja partii chadeckich – na Słowacji są one silnym elementem sceny politycznej, tworząc koalicje rządowe i kształtując politykę, w Czechach jedyne chrześcijańskie ugrupowanie było wprawdzie partią relevantną, wchodząc w koalicje z większymi partnerami, jednak nigdy nie zyskała pozycji ODS czy socjaldemokracji, zaś obecnie jest ugrupowaniem pozaparlamentarnym. Wydaje się, że różnice w kształtowaniu stosunków wyznaniowych u naszych południowych sąsiadów nie ulegną w najbliższych latach, a może i dekadach zatarciu, pomimo podobieństwa procesów, z jakimi będą się borykać. Do takich należy m.in. postępująca laicyzacja, wzrost aktywności nietradycyjnych, niszowych ruchów religijnych, w tym sekt, czy spadek znaczenia ugrupowań chadeckich.

STRESZCZENIE

Po rozpadzie Czechosłowacji w 1993 r. w Czechach i na Słowacji zupełnie odmiennie kształtują się, pomimo wspólnej, ponad siedemdziesięcioletniej historii, relacje pomiędzy państwem a Kościołem. Republika Czeska należy do najbardziej zlaicyzowanych państw w Europie, z ogromną rzeszą bezwyznaniowców w strukturze konfesyjnej. Jedyne trzecia część Czechów to osoby wierzące, zaś największymi wspólnotami religijnymi są Kościół Rzymskokatolicki, Czeskobraterski Kościół Ewangelicki i Czechosłowacki Kościół Husycki. Inaczej sytuacja wygląda na Słowacji, gdzie poziom religijności wciąż jest wysoki. Powyższe fakty determinują współczesną politykę wyznaniową oraz miejsce Kościoła i religii w obu państwach. Głównym celem artykułu jest ukazanie stosunków wyznaniowych w Czechach i na Słowacji z perspektywy porównawczej.

Elżbieta Pałka

**RELIGIOUS RELATIONS IN CZECH REPUBLIC AS WELL AS IN SLOVAKIA
IN COMPARATIVE PERSPECTIVE**

Despite over seventy years of common history of Czechoslovakia, including the same religious policy and the same religious legislature, after disintegration this state in 1993, relations between states and churches formed differently in Czech Republic and Slovakia. The Czech Republic is one of the most secularized European states with the highest rate of atheists in the confessional structure. Only third part of Czechs believe and the largest churches are the Roman Catholic Church, the Evangelical Church of Czech Brethren and the Czechoslovak Hussite Church. In Slovakia the level of religiousness among the citizens is still quite high. Above facts determinate contemporary religious policy and place church and religion in both new states. The aim of the present article is to look at religious relations in the Czech Republic and Slovakia in comparative perspective.

KEY WORDS: *Church–State Relations in Czech Republic and Slovakia, Christianity and Policy, Christianity and Society, Christian-Democratic Parties, Secularization*